

De metamorfose van het woord van God in de taal van de mens

Otto Kroesen

Deze titel is ontleend aan een boek van Rosenstock-Huessy dat in het Duits de lange titel heeft “Die Umwandlung des Wortes Gottes in die Sprache des Menschengeschlechts”. Umwandlung is eigenlijk mooier dan metamorfose. Het gaat om een omzetting, een vertaling, waarbij de Geest van God in de taal van de mens gestalte krijgt: incarnatie. In dat boek bespreekt Rosenstock-Huessy de vier evangeliën. Die lange Duitse titel is echter bedacht door Bas Leenman en daarom gebruik ik hem ook hier. Het zou een goed opschrift voor zijn hele leven en werk kunnen zijn. Ik hoop dat dat in het vervolg duidelijk wordt.

Bas Leenman heeft de Wika opleiding gevolgd bij Kerk en Wereld, na de oorlog. Wika was de afkorting van “Werkers in Kerkelijke Arbeid”. Tijdens zijn opleiding kwam hij al in aanraking met het werk van Rosenstock-Huessy. Hij bracht diens gedachtegoed ook naar voren in de opleiding en de leiding vond dat hij daarmee zo tegen de draad in ging, dat hij zou moeten vertrekken. Miskotte werd erbij gehaald om met Leenman over diens afwijkende gedachten te spreken. Daar begint hun vriendschap. Miskotte stelde zich vierkant achter Leenman op: hij zou zeker de opleiding moeten afmaken.

Al eerder was Miskotte een inspiratiebron. De vader van Leenman las in de oorlog aan tafel het boek van Miskotte “Het gewone leven”, dat gaat over Ruth en Boaz, de arbeid en het huwelijk, vreemdelingschap en vruchtbaarheid. Dat boek heeft voor Leenman waarschijnlijk meer betekend dan Miskotte zich kon realiseren. Voor Leenman is het een anticipatie geweest op Rosenstock-Huessy: in de taal van het gewone leven spreekt God.

Na de Wika opleiding heeft Leenman zeven jaren in het industriepastoraat gewerkt in Arnhem. Zijn belangrijkste pennenvrucht van die tijd is het stuk, ook afgedrukt in dit boek, “Is de industrie genoodzaakt de kerk te ontmoeten?” Zijn betoogtrant daarin is geheel anders dan de standaard benadering van Kerk en Wereld. Immers, in de standaard benadering heeft de kerk het woord te brengen en dat woord moet werken in de wereld. Daar heeft de industrie – wij zouden tegenwoordig zeggen het bedrijfsleven – echter niet zoveel boodschap aan. Want daar heerst het rijk van de noodzaak, brood op de plank. Niet omdat je haar wilt confronteren met jouw kerkelijke boodschap zal die industrie ophoren. Pas als je er wat aan

hebt, dat wil zeggen als de productie er niet zonder kan, of het bedrijf anders niet overleeft, dan gaan de oren open. Zo heeft het bedrijfsleven psychologen binnengehaald, human resource managers, communicatiewetenschappers, en ook na de tijd van Leenman is er nog veel meer gekomen: functioneringsgesprekken, heide-ontmoetingen, allemaal uit noodzaak. Die noodzaak heeft zijn eigen dynamiek. Her en der wordt al het erfgoed van het boeddhisme ingezet om tot betere samenwerking te komen. De tijd komt, dat zo ook de erfenis van het christendom opnieuw een rol gaat spelen.

Overigens, ook dat is al gaande. Soms op merkwaardige manieren. De kerk heeft het woord missie afgeschaft en ziedaar, bedrijven komen met een mission-statement. Zo ook met het woord passie. En de stille aandacht van het gebed heet tegenwoordig mindfulness. Ik werk zelf tegenwoordig bij een Centre of Entrepreneurship en als daar een ondernemer komt spreken voor de studenten heet zo iets: “inspirational lecture”. Vanuit de kerk gezien kun je erom lachen, maar neem het maar serieus. Er is iets gaande. Men zoekt de woorden nog. Maar er moeten hooggestemde woorden gesproken worden om de Spirit gaande te houden. Dat heeft Leenman gezien en vermoed.

Daar was Kerk en Wereld in het algemeen nog niet echt aan toe. Rosenstock-Huussy spreekt in dat opzicht wel van een “Terugwaarts geleefde tijd”. Ongetwijfeld had men zelf het gevoel met Kerk en Wereld aan iets nieuws te beginnen, maar dat nieuwe bestond er eigenlijk in nu eindelijk goed te doen wat in het verleden fout gedaan was. Je bent dan eigenlijk teveel op het verleden gericht. De theologie van Karl Barth en ook van Miskotte hielp om de kerk los te komen van nationalisme, idealisme en burgerlijkheid. Kortom, vrij van al die fouten die de kerk weerloos gemaakt hadden tegen het nazisme. Maar het raamwerk blijft de tegenstelling tussen Kerk en Wereld. Daarin staat de kerk tegenover de staat of de statenwereld. Maar het probleem *staat* is een oud probleem. Er is inmiddels een nieuw probleem.

Dat nieuwe probleem is het probleem *maatschappij*. De maatschappij is een andere grootheid dan de grootheid staat. Tot in ieder geval de Franse revolutie was de staat het organiserend centrum van de maatschappij. Nu niet meer; nu staan zowel staten, maatschappelijke organisaties, bedrijven, belangengroepen als blinde krachten tegenover elkaar, in een grote wirwar. Ook moderne staten functioneren vaak zo. Onder de druk van de dreigende botsingen weet je er toch samen uit te komen, of je krijgt een situatie waarin iedereen slechter af is, als je er niet samen uitkomt. Dat geldt voor Afrika, voor Libië, voor Syrië, voor Europa. We

zitten met elkaar opgescheept in een te kleine ruimte zoals de acht mensen in het dagboek van Anne Frank. Daarbij staat de kerk aan de zijlijn. Dat kan ook niet anders. In de maatschappelijke strijd moet de vrede gevonden worden, moeten hooggestemde woorden gesproken worden, door de maatschappelijke stakeholders zelf.

Is dat voor de kerk een drama? Eigenlijk lijkt de kerk aan eigen succes ten onder te gaan. Immers, zo ongeveer 1000 jaar geleden was alle economie lokaal en de kerk was universeel. Alle productie vond plaats in families en dorpen of steden, plaatselijk. De kerk, daarentegen, had een universele missie. De kerk nodigde lokaal levende mensen en zelfs nationale staten altijd uit verder te kijken dan het eigenbelang. In die 1000 jaar tekenen zich een aantal stappen af waarin inderdaad ook de productie steeds meer in grote verbanden plaatsvindt. De organisatie in gilden is eigenlijk al een dergelijke stap, in de 17^e eeuw komen daar vennootschappen bij en al gauw fabrieken. Tegelijkertijd wordt de kerk in een zekere zin steeds minder universeel. Er ontstaan nationale kerken, door het protestantisme, en die fragmenteren nog eens in een veelheid van denominaties, totdat om zo te zeggen, ieder individu in zijn eigen geweten zijn eigen kerk heeft, en een religieuze doe-het-zelver wordt. Nu is dus de economie, de productie, universeel en de kerk individueel, lokaal, persoonlijk. Kerk en economie hebben stuivertje gewisseld.

Leenman benoemt de theologische betekenis van die veranderingen. Want een nieuwe situatie is ook een andere Godsontmoeting. God is niet alleen anders maar telkens anders anders. Zo schrijft Leenman over de missie van Amerika, de Verenigde Staten, die meer dan de Verenigde Naties afgedwongen heeft dat wij leven in een wereld-maatschappij. Zo schrijft hij ook over de missie van Israël. Israël heeft met geweld een staat gesticht en vecht daar tot op heden vurig voor. Daarmee herinnert Israël ons eraan dat elke nationale staat uit revolutionair geweld geboren is en zijn territorium even legitiem of illegitiem bezet houdt als Israël. Amerika en Israël hebben gemeen dat hun burgers van overal op de wereld gekomen zijn om een nieuwe staat, een nieuwe wereld te stichten. Zij wijzen vooruit naar de eenheid van het menselijk geslacht. In zulke historische gebeurtenissen klinkt Gods stem

Nog een omkering die te denken geeft. Vroeger moesten we het woord horen om de medemens als naaste te zien. Nu worden we met de medemens als naaste geconfronteerd, de ander in de weerloosheid van zijn naakte aangezicht, zoals Levinas zegt, en daardoor lezen we de bijbel met andere ogen. Als dat zo is kun je je afvragen: waar vind nu de openbaring

plaats? Primair in de bijbel, of primair in deze wonderlijk nieuwe situatie? God is altijd anders anders, om het met Levinas te zeggen, of, om het met Rosenstock-Huussy te zeggen: de godsnaam “Ik zal zijn” betekent: Denk niet dat je mij morgen op dezelfde manier tegenkomt als vandaag. Aan die godsnaam wijdt Leenman ook een meditatie. Eigenlijk vraagt God al van Mozes bij de brandende braamstruik om met zijn eigen naam voor God in te staan. God stelt zich daar voor als “ik ben”, “k’ben...” als het ware ik ben met puntjes erachter. Jij moet wat zeggen, het woord nemen! Wat jij gaat zeggen bepaalt wie ik ben!

Er moet nog een dergelijke omkering genoemd worden. Zo niet na Nietzsche, dan wel vanaf de massaconsumptie willen wij *leven*. Onze levenskracht tot in de volle diepte proeven en alles meemaken. Vroeger, als je van Gods genade wilde leven, moest je het driftleven onderdrukken. Het is typisch Rosenstock-Huussy om daarvan te zeggen dat dat niet een fout verstaan was van de Bijbel of van Christus, maar toen nodig. Toen Augustinus zich bekeerde moest hij afstand nemen van zijn vrouw met wie hij ongehuwd samenwoonde. Hij kon niet anders. Anders kon hij zich niet wijden aan de geestelijke, belangeloze liefde. Ons tijdperk daarentegen, zo Nietzsche, zoekt in de lust de eeuwigheid: “Alle Lust will Ewigkeit, tiefe, tiefe Ewigkeit”. De tedere streling van de ander wordt voor ons een toeleiding tot God. Om het met eigentijdse helderheid te zeggen: Vrijen is nooit lekkerder dan wanneer je werkelijk en waarachtig van de ander houdt. Iets wat voor Augustinus onmogelijk was, is voor ons de redding uit de eenzaamheid van het ik.

Zoiets kunnen wij ook zeggen van de homofilie en daarmee gaan wij verder dan zowel Barth als Leenman. In de relatie tussen man en vrouw krijgt nu de lust de betekenis van een Godsopenbaring. Als dat zo is wordt toch iedereen een beetje “gay” om het maar zo te zeggen, lust zonder verplichting. Tegelijkertijd wordt voor homo’s het huwelijk steeds meer het model, een duurzame relatie. Leenman zei tegen mij een keer, niet specifiek hierover, maar het is wel van toepassing: ik probeer tegenwoordig gebeurtenissen niet te rechtvaardigen of af te wijzen, ik probeer te begrijpen wat ze betekenen. Wat gebeurt hier? Wat gebeurt hier ook met God?

Dat alles hoort bij het derde millennium, het tijdperk voorbij de tegenstelling tussen kerk en staat. In de plaats daarvan komt de tegenstelling tussen *maatschappij* en *gemeente*: het gaat om leven uit *eigenbelang* of *voor-de-ander*. De levensprocessen waarvan ons bestaan vervuld is moeten een tik mee krijgen van de liefde die voor-de-ander is in zelfopoffering en

zelfvergetenheid. Dat is ook dagelijkse werkelijkheid: Zo vaak moet je op je werk een stap meer doen. Zo vaak moet je de gewone dingen net even anders doen.

Rosenstock-Huessy noemt dat wel de doordringing van het kruis. Ons streven wordt steeds doorkruist door wat van opzij erbij komt en ons uit onze baan trekt. Door dat aan ons te laten geschieden en kruisvormig, dat wil zeggen doorkruist, te leven, door tijdig te veranderen, leven wij intensiever, ook liever. *Respondeo etsi mutabor*, is het adagium van Rosenstock-Huessy: ik antwoord ook al onderga ik daardoor een verandering.

Zo moet ook de wetenschapsbeoefening er gaan uitzien: ook in de afzonderlijke wetenschappen moet het kruis binnendringen. In de eerste band van zijn *Kirchliche Dogmatik* en ook nog eens op de eerste bladzijden daarvan zegt nota bene Karl Barth dat er geen bijzondere reden is waarom de theologie een afzonderlijke wetenschap zou moeten zijn. Gods Woord moet gehoord worden. Dat moet alle waarheidsonderzoek richting geven. Barth schrijft dan: “Ook de andere wetenschappen zouden zich in laatste instantie deze en slechts deze opgave kunnen stellen, alle andere opgaven daaraan ondergeschikt maken. Alle wetenschappen zouden in hun kern theologie kunnen zijn”. Feitelijk is dat niet zo en dat rechtvaardigt ook de feitelijkheid van een afzonderlijke theologie. Maar, als nu ook eens die tijd voorbij is? De economie bijvoorbeeld, maar ook de techniek moet leren kijken met de ogen van de slachtoffers, de mensen onderaan, dan pas komen er echte innovaties, dan gaat ook het economisch rekenwerk er anders uitzien. Dat is het tijdperk van de Geest. Dat is vertaling van het woord van God in de taal van de mensen. Dat is ook oogsten in plaats van zaaien. Bij Pinksteren hoorde iedereen de grote daden van God *in zijn eigen taal*.

Velen hier zullen dat gevaarlijk vinden. Waar blijft de continuïteit? De continuïteit zit voor Leenman in het verbindende woord. Aan het einde van zijn boek zijn een aantal teksten daarover opgenomen. Het woord is de toekomstige religie van het menselijk geslacht. Het woord hoort in het rijk van de Geest, niet in dat van de natuur. Een voorbeeld misschien: het woord van Merkel “Wir schaffen das”. Als zij niet een dergelijk woord gesproken had, had Europa in nationalisme uit elkaar kunnen vallen. Nu schiep dit woord een nieuwe verbinding, het was een verlossend woord. Ook al zijn we er nog lang niet. Het was ook een gevaarlijk woord, een hooggestemd, een liturgisch woord. Maar het is ook een woord dat geluisterd heeft naar voorgaande ervaringen. Etymologisch hangen in gevaar en ervaring samen, varen. Er is ook samenhangt met voorvaderen. Alleen wie voldoende geluisterd heeft,

heeft ook zelf en ook echt iets te zeggen. Oriëntatie op voorgaande ervaringen maakt het mogelijk een gewaagde en gevaarlijke stap de toekomst in te zetten. “Ik” moet dat durven te doen. Maar zo spreekt God.

God spreekt zichzelf nog wel eens tegen. Maar juist in hun verschillen hebben mensen elkaar iets te zeggen. Verschillende bijdragen moeten niet op één noemer gebracht worden, maar in hun tegenstrijdigheid vormen ze een dialoog en openen ze een toekomst, als ze tijdig naar elkaar weten te luisteren. Ook hier een omkering: iedere religieuze traditie had zijn eigen waarheid in strijd met en correctie op de anderen. Zo groeiden de verschillende tradities steeds verder uit elkaar. In het derde millennium kunnen die stemmen eindelijk oor voor elkaar krijgen. Jou is een bepaalde ervaring tot openbaring geworden. Wat aan anderen is geopenbaard kun jij niet zo meemaken. Maar kan dat wat een ander meegemaakt heeft met God in de weg die hij met God heeft afgelegd deel worden van de voleinding? We kunnen ontdekken dat we eigenlijk steeds al een gesprek vormden, ook met onze tegenstrijdige openbaringen. De ketter keert huiswaarts, zo zegt Ehrenberg. De ketter noemt hij dat, met een verwijzing naar de etymologie van het woord, want een ketter is iemand die met een deel van de waarheid aan de haal gaat. De verschillende tradities hebben elkaar iets te zeggen, ook als ze blijvend verschillend zijn. Een dialoog vol tegenspraak, maar door die tegenspraak in vrede te voeren voorkomen we geweld. Dat is wat Leenman bedoelt met de religie van het woord. Het woord verandert ons. Deze kracht van sprekend en luisterend veranderen dat is de stem van God die ons naar onze bestemming voert.